

А.О. Расюк,
ад'юнкт
(Київський національний університет внутрішніх
справ)
(Науковий керівник професор А.А. Музика)

Судимість та правові наслідки її реалізації

Ключові слова: *інститут судимості, правові наслідки судимості, припинення судимості, судима особа.*

Протягом багатьох десятиліть питання правових наслідків судимості залишається предметом наукових дискусій [4, 47–50; 8, 218–224]. Не в останню чергу це пов'язано з неоднозначним вирішенням зазначеного питання у сфері законодавства та правозастосовної діяльності [9, 45–46, 654–655, 658–659, 662–663, 666, 670]. Дослідження проблемних аспектів правових наслідків, що зумовлені специфічним станом судимості, має на меті забезпечення захисту конституційного статусу людини і громадянина.

На відміну від України в Росії юристи досить активно досліджують правові проблеми судимості, яким присвячено ряд кандидатських дисертацій: О.Ю. Соболева (м. Москва, 2000 р.), Г.Х. Шаутаєвої (м. Іжевськ, 2000 р.), М.В. Грамматчикова (м. Красноярськ, 2002 р.), Н.О. Крайнової (м. Владивосток, 2002 р.), А.Ю. Маршенова (м. Ростов-на-Дону, 2002 р.), А.А. Абдурахманової (м. Махачкала, 2004 р.), С.А. Корягіної (м. Іркутськ, 2004 р.), Г.С. Маркелової (м. Москва, 2004 р.), О.В. Ульянова (м. Москва, 2006 р.).

Поряд з інститутами, діючими у межах галузі права, існують інститути, які вбирають в себе норми декількох галузей права. У науковій та навчальній юридичній літературі їх називають змішаними або комплексними правовими інститутами,

тобто такими, що є складовими елементами комплексних галузей права [10, 562–563; 15, 337]. Саме до них можна віднести й інститут судимості, який за всіма властивими йому ознаками є інститутом кримінального права та водночас містить в собі норми про правові наслідки судимості, які впливають з інших галузей права: конституційного, адміністративного, трудового, цивільного, сімейного та ін. В рамках іншої галузі – кримінального процесуального права – здійснюється і зняття судимості відповідною мотивованою постановою суду, порядок якого передбачений ст. 414 Кримінально-процесуального кодексу України.

Таким чином, інститут судимості є комплексним правовим інститутом, який регулює відносини, що виникають між державою і особою, стосовно якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду, у сфері досягнення та закріплення мети кримінальної відповідальності. Він створює правові гарантії законності застосування до судимих осіб передбачених законом правобмежень та надає можливість особам, які мають судимість (судимості), позбавитись загальноправових і кримінально-правових її наслідків шляхом законослухняної поведінки.

Загальна частина Кримінального кодексу (далі – КК) України містить розділ XIII “Судимість”, де регламентовані питання

про правові наслідки судимості (ст. 88), диференціацію строків погашення судимості (ст. 89), обчислення строків погашення судимості (ст. 90) та зняття судимості (ст. 91). У розділі XV “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх” запроваджені окрему ст. 108 КК, що присвячена особливостям застосування інституту судимості стосовно осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років.

Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Зі змісту наведеної норми випливає, що погашення або зняття судимості, як завершальний етап реалізації кримінальної відповідальності, означає повне й остаточне припинення існування всіх обмежень і позбавлень, пов’язаних з судимістю.

Пленум Верховного Суду України у п. 1 постанови “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості” від 26 грудня 2003 р. № 16 визначив: “...Судимість є правовим станом особи, який виникає у зв’язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків...” [2, 10]. Вважаємо, що це визначення не повною мірою розкриває сутність та мету судимості, потребує також уточнення момент виникнення і припинення судимості, спектр її правових наслідків. Крім того, в контексті літературної норми, настання певних негативних наслідків може тягнути власне судимість, а не “правовий стан особи”: такий стан *характеризується* (а не тягне) настанням певних правових наслідків. На цій обставині доречно акцентував увагу у визначенні поняття судимості А.А. Музика [12, 865].

На жаль, Пленум не роз’яснює положення “за зазначених у законі умов”, кількість яких, як свідчить законодавча практика України, може бути необмеженою. Є фактом, що український законодавець у сфері багатьох галузей права по-різному визначає правовий статус судимої особи. За такої ситуації виникає ризик грубого

порушення конституційних прав осіб, які мають судимість.

Очевидно, що особа, судимість якої погашена або знята, в правовому сенсі вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала [13, 203]. Анульована судимість не повинна породжувати правових наслідків, обмежень прав і свобод людини у сфері конституційних, цивільних, сімейних, трудових та адміністративних правовідносин.

Пленум Верховного Суду України у п. 1 постанови “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості” від 26 грудня 2003 р. № 16 зазначив: “При визначенні підсудному виду колонії необхідно враховувати всі відомості про відбування покарання в місцях позбавлення волі, в тому числі й ті судимості, які зняті чи погашені в установленому законом порядку, а також відбування покарання в колонії-поселенні для осіб, які вчинили злочин з необережності” [2, 10].

Не можна погодитись з наявними у юридичній літературі твердженнями про необхідність в деяких випадках враховувати судимість, якщо навіть вона погашена чи знята. Зокрема, дискусійним є положення, що суд завжди повинен враховувати наявність у минулому в особи, засудженої до позбавлення волі, однієї чи декількох судимостей, хоча і знятих чи погашених, при визначенні їй виду виправно-трудової колонії [5, 45]. Ця точка зору отримала переконливу критику з боку багатьох юристів, які вважають, що погашення та зняття судимості анулює будь-які її наслідки [3, 17].

За справедливим зауваженням В.О. Навроцького, врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у тому числі і при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим. Особа, судимість якої погашена або знята, в правовому сенсі вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала [13, 203]. Така особа вправі в усіх документах, відповідаючи на поставлені запитання, вказувати, що вона несудима і

до кримінальної відповідальності не притягалась.

Слід визнати неправильно практику, коли в офіційних документах наводяться дані про погашену або зняту судимість особи, оскільки припинення судимості анулює усі її правові наслідки. Така особа вправі в усіх документах, відповідаючи на поставлені запитання, вказувати, що вона не має судимості і до кримінальної відповідальності не притягалась [7, 178].

Однак позиція, яку займає Пленум Верховного Суду України, має інший зміст. Згідно з його роз'ясненням (п. 3 згаданої постанови) суди під час розгляду справ про повторні злочини, установивши, що попередня судимість погашена, повинні зазначати у вироку, що особа не має судимості, з посиланням на відповідні норми КК 1960 р. чи КК 2001 р. залежно від того, за яким законом вирішено це питання [2, 10]. Тому у вироках наводяться застереження, на кшталт: обвинувачений був судимий (з перерахуванням статей обвинувачення), однак судимість погашена (чи знята).

На підтримку обстоюваної позиції можна навести приклади із кримінального законодавства європейських держав. Так, у ст. 106 КК Республіки Польща (зі змінами та доповненнями на 1 серпня 2001 р.) визначено, що з моменту погашення судимість вважається неіснуючою: запис про судимість виключається з реєстру засуджених [19, 99]. КК Сан-Марино замість понять “погашення судимості” і “зняття судимості” оперує поняттям “реабілітація”. Згідно зі статтями 117–119 цього КК реабілітація погашає будь-яку дію кримінального закону, що впливає з вироку, і повертає громадянина у ті самі моральні і соціальні умови, в яких він перебував до винесення остаточного вироку [20, 393–394].

Вітчизняне законодавство в багатьох випадках передбачає певні обмеження прав людини не лише стосовно осіб, які мають судимість, а й щодо осіб, судимість яких була погашена або знята. Така позиція законодавця, на наш погляд, є досить-таки уразливою. Зрештою, вона фактично позбавляє сенсу саме існування норматив-

них положень про погашення або зняття судимості. Вибірковий підхід до оцінки правового значення припиненої судимості передусім суперечить змісту ч. 1 ст. 88 КК, що пов'язує момент припинення судимості з її погашенням або зняттям.

Зважаючи на викладене, виникає необхідність закріплення у ст. 88 КК норми, яка б давала однозначну відповідь на запитання: чи зберігає погашена або знята у встановленому законом порядку судимість своє правове значення? Статтю 88 КК можна було б доповнити частиною 5 і викласти її у такій, наприклад, редакції: “Погашена чи знята судимість припиняє дію всіх її правових наслідків” (або “Погашення або зняття судимості анулює всі правові наслідки, пов'язані з судимістю”). Однак в сучасних умовах зазначене положення не може бути узгодженим із законами, які регламентують діяльність міліції, прокуратури та ін., забороняючи, зокрема, прийом на роботу в ці органи осіб, судимість яких за вчинений раніше злочин була погашена або знята. Таким чином, існування не лише загальноправових наслідків судимості, які діють в період судимості, а й тих, що діють на невизначений строк, сьогодні не дає можливості реального втілення у життя запропонованої норми. Однак при цьому не виключається доцільність нормативної фіксації у запропонованій ч. 5 ст. 88 КК положення наступного змісту: “Погашення або зняття судимості анулює всі кримінально-правові наслідки, пов'язані з судимістю”.

Галузеве законодавство України порізнному формулює поняття судимості як характеристики особи, що обмежує її право на зайняття певних посад. Використовуються, наприклад, словосполучення “особа, яка має судимість”, “особи, які раніше засуджувались за вчинення злочину”, не розкриваючи при цьому їх зміст. Відсутність єдиного підходу щодо визначення вказаної характеристики створює проблеми у правозастосовній практиці. На наш погляд, доцільно було б вживати таке словосполучення, яке виключало б можливість застосування неоднозначних тлумачень та відповідало б значенню відповідних по-

ложень розділу XIII “Судимість” Загальної частини КК України: “Особи, які мають непогашену або незняту судимість”.

Видаються сумнівними пропозиції деяких юристів щодо розширення кола відомих правообмежень навіть у випадках погашеної або знятої судимості [21, 72]. Навпаки, з лібералізацією правового статусу громадянина коло загальноправових обмежень як наслідків судимості, що не входять у зміст кримінальної відповідальності, повинно звужуватись [18, 38].

Потребує окремого вивчення питання про *систематизацію* правових наслідків судимості у єдиному кодифікованому акті, яке визріло ще за радянських часів і залишається актуальним дотепер. Одним із перших до нього звернувся С.І. Зельдов, який пропонував систематизувати правообмеження судимих осіб в єдиному законі. Важко не погодитись з тим, що прийняття такого закону сприяло б не лише створенню юридичних гарантій проти порушення прав зазначених осіб, а й дотриманню ними обов’язків, що випливають з їх правового стану [6, 97].

О.С. Міхлін також вважав недоліком відсутність у радянському законодавстві систематизації норм, які обмежують ті чи інші права судимих осіб, наявних у великій кількості в різних нормативних актах. Вихід з такого незадовільного становища він вбачав у виданні “Положення про судимість”, в якому б були відображені всі права й обов’язки судимих осіб, а також їх правообмеження, що “упорядкувало б комплекс питань, пов’язаних з правовим статусом судимих осіб” [11, 77].

У монографії В.В. Голіни наводиться низка аргументів на користь інтегрування правообмежень осіб, які мають непогашену або незняту судимість, і навіть пропозиція щодо назви такого акта – Закон України “Про правові наслідки судимості”. Поряд з цим автор цілком доречно звертає увагу на те, що офіційному ініціюванню, розробці та прийняттю подібного закону повинні передувати ґрунтовні дослідження наукових надбань і громадської думки, оскільки аналізована проблема має міжгалузевий правовий характер [4, 68–69].

Цікавою, хоча й менш прийнятною, видається точка зору правників, які пропонують систематизувати загальноправові наслідки судимості шляхом включення їх до кримінально-виконавчого законодавства. Прихильники наведеної позиції вважають, що наслідки загальноправового характеру в період судимості виконують суто профілактичну функцію і тому не повинні входити до її структури, натомість вони розглядаються як складова заходів постпенітенціарного впливу [1, 146].

Впродовж строку судимості особа, яка має незняту або непогашену судимість, у специфічній формі продовжує відповідати за вчинений злочин [17, 13]. Вважаємо, що проблемною (не лише для України, а й для країн СНД) є *диференціація* “юридичної пам’яті про вчинений злочин” залежно від *форми вини* засудженої особи.

Так, КК України (ст. 89) встановлює диференційовані строки погашення судимості залежно від: а) застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням; б) виду призначеного покарання; в) строку покарання, яке відбуте винним; г) ступеня тяжкості вчиненого злочину [12, 865]. При цьому законодавець не враховує форму вини засудженої особи як критерію для визначення строків погашення судимості.

Аналогічний підхід знаходить своє відображення й у ч. 3 ст. 90 КК, згідно з якою при достроковому звільненні від відбування покарання, – яким охоплюється умовно-дострокове звільнення від відбування покарання на підставі ст. 81 КК, а також дострокове звільнення від покарання на підставі акта про амністію та у зв’язку з помилуванням, – строк погашення судимості починає обчислюватись з моменту звільнення особи від покарання (основного та додаткового). При цьому тривалість строку погашення судимості встановлюється поки що, виходячи лише з тяжкості злочину та виду покарання, визначеного вирокком. Якщо особа звільнена умовно-достроково, то випробувальний строк, протягом якого протікає невідбута частина покарання, плине одночасно зі строком погашення судимості.

Стосовно заміни покарання більш м'яким, – яке може бути проведене з підстав, передбачених ст. 82 КК, а також у зв'язку з амністією чи помилуванням, – то згідно з ч. 4 ст. 90 КК строк погашення судимості у цьому випадку починає спливати з моменту відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового). Тривалість строку визначається, виходячи з фактично відбутого більш суворого покарання, яке спочатку й було призначене за вироком суду.

Сутність принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності полягає у тому, що всі заходи кримінально-правового примусу та кримінально-правові наслідки повинні відповідати суспільній небезпечності того злочину, за вчинення якого вони застосовуються. Кримінальний закон повинен бути логічно послідовним і несуперечливим. Всі його норми повинні бути підкорені принципу: за рівні злочини – рівна відповідальність [16, 51]. Не становить виключення із цих загальновизнаних, хрестоматійних положень і строк дії правових наслідків судимості. На наше переконання, тривалість строків погашення судимості повинна залежати не тільки від виду покарання, відбутого винним, ступеня тяжкості вчиненого злочину, а й від того, за який злочин засуджений винний – умисний чи необережний.

Такий підхід знайшов своє законодавче закріплення в чинному КК Республіки Білорусь (далі – КК РБ). Виходячи зі змісту п. 1 ч. 1 ст. 97 КК РБ, особа, засуджена за злочин, вчинений з необережності, має судимість лише в період відбування основного і додаткового покарання [14, 225–226].

На підставі викладеного ми вважаємо, що редакцію ст. 89 “Строки погашення судимості” КК України доцільно змінити, доповнивши її новим пунктом про строки погашення судимості для категорії осіб, засуджених за вчинення необережних злочинів, судимість яких погашатиметься одразу після відбуття покарання (основного і додаткового): “Такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені за злочини, вчинені з необережності, – після

відбуття покарання (основного та додаткового)”.

Також стає очевидним, що потребує вдосконалення і ст. 90 “Обчислення строків погашення судимості” КК України, в якій необхідно передбачити спеціальний порядок обчислення строків погашення судимості при достроковому звільненні від відбування покарання та при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Йдеться насамперед про *розмежування* тривалості строків дії негативних правових наслідків судимості залежно від виду останньої: судимості за умисні злочини та судимості за злочини, вчинені з необережності.

Використовуючи досвід білоруського законодавця, частини 3 і 4 ст. 90 КК можна було б викласти у такій, наприклад, редакції:

“При умовно-достроковому звільненні від відбування покарання за злочин, вчинений з необережності, особа визнається несудимою після спливу строку невідбутої частини покарання. У разі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за умисний злочин судимість погашається після спливу встановлених законом строків, які обчислюються з дня спливу невідбутої частини покарання.

При заміні покарання більш м'яким особою, засудженою за необережний злочин, визнається несудимою після відбуття більш м'якого покарання. У разі заміни покарання, призначеного за умисний злочин, більш м'яким покаранням, судимість погашається після спливу встановлених законом строків, що обчислюються з дня відбуття більш м'якого покарання”.

Таким чином, особа, засуджена за необережний злочин, яку у встановленому законом порядку було умовно-достроково звільнено від покарання або покарання якій було замінено більш м'яким, визнаватиметься такою, що не має судимості, відповідно після спливу строку невідбутої частини покарання або відбуття більш м'якого покарання.

Отже, такий стан речей лише частково задовольняє принцип диференціації кримі-

нальної відповідальності. Попри неабияку значущість скорочення у цілому перебування засудженого у стані судимості та перенесення у зв'язку з цим законодавцем початкового моменту обчислення строку погашення судимості на більш сприятливий для звільненого від покарання період, водночас наголосимо, що самі строки погашення судимості залишаються *загальними* для умисних і необережних злочинів, тобто вони ніяк не пов'язані з виною – головною ознакою суб'єктивної сторони злочину.

Зважаючи на необхідність усунення практики протиправного врахування погашеної або знятої судимості (визнання відповідних положень законодавства неконституційними), а також виключення як

незаконного будь-якого акцентування посадовими особами уваги в процесуальних та інших офіційних документах на погашену або зняту з особи судимість, це питання заслуговує бути предметом розгляду Конституційного Суду України, оскільки воно безпосередньо пов'язане із захистом права людини на приватне життя, гарантованого Основним Законом держави.

Підводячи підсумок викладеному, сподіваємось, що актуалізація розглянутих у цій статті питань, а також запропоновані зміни до чинного кримінального законодавства сприятимуть зниженню рівня репресивності реалізації наслідків засудження та вдосконаленню гарантій захисту правового становища осіб, які мають судимість.

Список літератури:

1. *Абдурахманова А.А.* Проблемы института судимости в уголовном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 [Электронный ресурс] / А.А. Абдурахманова. – Махачкала: РГБ ОД, 2005. – 199 с. – Режим доступа: <http://www.diss.rsl.ru/diss/05/0460/050460006.pdf>
2. Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2.
3. *Голина В.В.* Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву / В.В. Голина. – Харьков: Вища школа, 1979. – 137 с.
4. *Голина В.В.* Судимість: монографія / В.В. Голина. – Харків: “Харків юридичний”, 2006. – 384 с.
5. *Ераксин В.В.* Погашение и снятие судимости в советском уголовном праве. Лекция / В.В. Ераксин, Л.Ф. Помчалов. – М.: МГУ, 1963. – 47 с.
6. *Зельдов С.И.* О правовом статусе судимых лиц / С.И. Зельдов // Советское государство и право. – 1979. – № 6.
7. *Кириш Б.* Припинення судимості / Б. Кириш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1999. – Випуск 34.
8. *Кругликов Л.Л.* Имеет ли погашенная или снятая судимость какое-либо уголовно-правовое значение? / Л.Л. Кругликов // Системность в уголовном праве. Материалы II Росийского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 576 с.
9. *Маляренко В.Т.* Амністія та помилування в Україні: навчальний посібник / В.Т. Маляренко, А.А. Музика. – К.: Атіка, 2007. – 700 с.
10. *Марченко М.Н.* Теория государства и права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, МГУ им. М.В. Ломоносова, 2008. – 637 с.
11. *Михлин А.С.* Судимость – заключительный этап реализации уголовной ответственности / А.С. Михлин // Реализация уголовной ответственности: уголовно-правовые и процессуальные проблемы. – Куйбышев, 1987. – 184 с.
12. *Музика А.А.* Судимість / А.А. Музика; за редакцією Ю.С. Шемшученка // Великий енциклопедичний юридичний словник. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

14. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / под общ. ред. А.В. Баркова, В.М. Хомича. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2007. – 1004 с.
15. **Пархоменко Н.М.** Институт права / Н.М. Пархоменко; за редакцією Ю.С. Шемшученка // Великий енциклопедичний юридичний словник. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
16. **Питецкий В.** О дальнейшем воплощении принципа индивидуализации уголовной ответственности в УК РФ / В. Питецкий // Уголовное право. – 2004. – № 2.
17. **Степаненко М.В.** Судимость и её правовые последствия (спорные и нерешенные вопросы): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.В. Степаненко. – М., 1984. – 23 с.
18. **Ткачевский Ю.М.** Судимость / Ю.М. Ткачевский // Уголовное право. – 2000. – № 3.
19. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А.И. Лукашов, Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич. – СПб: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
20. **Хавронюк М.І.** Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
21. **Шаутаева Г.Х.** Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 [Электронный ресурс] / Г.Х. Шаутаева. – М.: РГБ, 2000. – 213 с. – Режим доступа: <http://www.diss.rsl.ru //diss/02/0002/020002568.pdf>.

РЕЗЮМЕ

Проанализированы положения действующего уголовного законодательства и разъяснения Пленума Верховного Суда Украины относительно содержания и границ реализации правовых последствий судимости. Изложены выводы и сформулированы предложения по усовершенствованию гарантий защиты правового статуса судимого лица в контексте реализации правовых последствий судимости. Предложена новая редакция статей 88, 89 и 90 Уголовного кодекса Украины, которые определяют дифференцированный подход к применению правовых последствий судимости.

SUMMARY

Provisions of the applicable criminal legislation and explanation of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine concerning content and realization scope of legal consequences of conviction are analyzed. Conclusions are made and the proposals are formulated concerning guarantee enhancement for protection of legal status of the judged person in the context of realization of the legal consequences of conviction. The new wording of Articles 88, 89 and 90 of the Criminal Code of Ukraine, which define differentiated approach to application of legal consequences of conviction, is proposed.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального та адміністративного права*

Подано 28.04.09